

STIG DAGERMAN

NEMECKÁ JESEŇ

KNIŽNÁ
EDÍCIA
DENNÍKA

STIG DAGERMAN

STIG DAGERMAN

NEMECKÁ

JESEŇ

N

Stig Dagerman

Nemecká jeseň

Tysk höst © Stig Dagerman 1947,

first published by Norstedts, Sweden, in 1947

Published by agreement with

Norstedts Agency and Corto Literary Agency

All rights reserved

Translation © Miroslav Zumrík

Design & Layout © Ondrej Ivánek

Slovak edition © 2020 by N Press, s. r. o.

Vydanie knihy z verejných zdrojov

podporil Fond na podporu umenia.

Preklad tejto knihy láskavo podporila finančnou

dotáciou Švédska umelecká rada.

ISBN 978-80-99925-35-0

ZASTAVENÝ ČAS

PREDSLOV
ELFRIEDE JELINEKOVEJ

Učím sa od veľmi mladého muža, ktorý cestuje po rozbitom, spálenom povojnovom Nemecku, od spisovateľa Stiga Dagermana sa učím, čo znamená heslo *bez hnevu a zapálene*. Sine ira et studio. Vnútorňý popud, bez ktorého by som sama nedokázala písať. Spisovateľ sa teda rozhodol pozrieť na zrútenie (slovo, ktorého obsahu som nikdy nerozumela, keďže sa dlho nsmelo používať; politická korektnosť zakazovala definovať porážku hitlerovského Nemecka z perspektívy páchatel'ov. Šlo o víťazstvo Spojencov, o „oslobodenie sa spod jarma nacistov“. Iba tak sa malo – a právom! – vymedzovať obdobie hladu a chladu v Nemecku bezprostredne po skončení vojny. Dagerman vtedajším hladujúcim a mrznúcim vracia slovo, ktoré si síce nemôžu nárokovať, ono však predsa len vyjadruje istú pravdu), nevychádza však z pyšného predpokladu, že jeho názoru niekto venuje pozornosť; mladý muž, cudzinec, cestuje po zničenej krajine, ktorej obyvatelia trpia do takej miery, až by človek okamžite chcel prejaviť veľkodušnosť voči všetkým, čo sami seba neváhajú označiť za páchatel'ov (za vrecko zemiakov či hrudku margarínu by sa označili akýmkoľvek slovom, ktoré by chcel od nich niekto počuť, pretože už vopred vedia, aké slová sa od nich očakávajú, keď príde na návštevu niekto zo Švédska alebo z nejakej inej krajiny, z miest ďaleko odtiaľto, ktoré ešte dlho nespoznávajú. Vtedy obyvatelia vzorne odrapkajú, čo majú povedať, tak ako sa sami nikdy nezriekli Tretej ríše, samých seba, svojej

vernosti, ktorá sa vtedy nazývala cťou, či, naopak, urobí to iba zopár z nich, ktorí sa ocitli v rovnako strašnej pozícii ako vinníci či poloviční vinníci), keď však pozoruje páchatelov a obeť, nie je v tom žiadna zaujatosť, žiaden hnev, upiera na nich ostrý pohľad, ktorý patrí iba tomuto spisovateľovi, švédskemu novinárovi, ktorý k nim prišiel, nie aby prenikal pod povrch, čo by sa vlastne od primerane ostrého pohľadu malo vyžadovať (na taký pohľad tiež možno vytiahnuť fotoaparát, ako keby sa nachádzal v akomsi talóne, aby si človek vylepšil vlastné karty), ale aby pohľadom prechádzal po všetkom okolo, aby pocítoval dutiny, vymeriaval rohy, hrany a praskliny (v skutočnosti ide o priepasti) a sám sa nestal pyšným. Tento pohľad nič neváži a nemeria, a to ani len biedu. Vidí ju a opisuje. To sa dá urobiť rozličnými spôsobmi. Stig Dagerman ju opisuje (nie: predpisuje) tak, že ju píše. Áno, píše napríklad o spisovateľskej dielni v mŕtvom lese, kde stále žije kultúra a knihy, a dcéry pána domáceho majú mená podľa literárnych postáv. O keli so zemiakmi a o písacích strojoch, ktoré možno v nevyhnutnom prípade predať, aby bolo čo jesť; ten prípad, bohužiaľ, nastal, jeden písací stroj však musí ostať, aby sa dalo písať, inak sa človek viac nemôže nazývať spisovateľom. Treba aspoň jeden písací stroj. Čo znamená aktuálny? pýta sa Dagerman pri pohľade na tento aristokratický postoj ozývajúci sa uprostred strašnej biedy (spisovateľ sa tiež ocitol na krok pred pádom do totálnej priepasti); ide o „spisova-

teľskú dielňu, kde čas existuje, až keď je neskoro". Teda pre historikov, kronikárov, novinárov a spisovateľov. (Nebude náhoda, že o traume, bombardovaní a povojnových hrôzach písal sotvaktory nemecký spisovateľ – s výnimkou Gerda Lediga. Ani neskôr sa táto téma v nemecky písanej literatúre takmer nevyskytovala.)

Čas, ten nemožno zastaviť a nemožno sa ho ani chytiť, nie je to kľučka. V čase sa možno pominúť alebo už nebyť, hoci stále sa žije v prítomnosti, kde niet žiadnej strážnej veže, odkiaľ by sa na prítomnosť dalo hľadiť zhora a dozeráť na ňu, nejestvuje tu strážna veža, ktorej sa nikto nenádejal. Napriek tomu sa objavila. S určitosťou tiež príde to nečakané. Času je to jedno. U Dagermana však čas plynie práve vtedy, keď sa sám odohráva, keď existuje, keď je sám sebou, vo svojom živle, a keď sa tak deje, nemožno si vybrať, kto bude kde, keď nastane čas času, ako sa hovorí o umierajúcich, keď teda nastane ich čas – a ten určite nebude slávny. Vtedy, ale iba vtedy, čas zastane. So sebou prináša slová alebo ich odoberá. „Silná búrka nad Hamburgom“, čítam dnes teletextovú správu, ktorá v súčasnosti znamená, že oslava pri príležitosti založenia prístavu sa takmer zrútila do Labe, podobne ako istý parašutista, ktorý do vody skutočne dopadol. No slovo „búrka“ viac nedokážem vnímať tak nevinne po prečítaní Dagermanovho opisu toho, aké mali búrky následky v tom najpostihnutejšom nemeckom meste,

s obyvateľmi v ruinách, jaskyniach a na skládkach. Nemôžem však vyjadriť, čo sa tu napísalo, pretože to už povedal tento spisovateľ a nikdy viac sa to takto znova nepovie. Presne tak je to napísané. Také veci sa iba nevyprávajú, pretože čas takisto nemožno vyprávať. Ak čas prichádza nevhod, nemožno iba založiť dvere stoličkou. To nejde. Čas ide ďalej. Nenesie so sebou iba zvyšky minulosti, všetko necháva v pôvodnom stave. Nemôže inak. No v tomto povojnovom Nemecku ľudia vlečú svoju minulosť za sebou ako zvyšky placenty; a ak by sa tieto zvyšky dali jesť, ľudia by zhltli aj tie, to však nejde, tvoria totiž ich súčasť, tieto zvyšky, tieto franforce mäsa, ktoré by aj šli na chuť, ale nedajú sa jesť, pretože pochádzajú z ich vlastného tela. Vytrhli im ich z neho. Stig Dagerman si tieto zvyšky nevyčúca z prsta, ako sa hovorí o výmysloch. Neberie si ich z vlastného tela. Existuje dostatok iných tiel, no neostalo v nich toľko krvi.

Čas možno uchovať iba na papieri. A všetko napísané o minulosti zároveň odkazuje na nejaké Predtým, nejaké Skôr, a tak správa o tomto povojnovom období v Nemecku referuje na čosi predošlé, ktoré opísali iní. Čas je odkázaný na to, čo sa dá napísať. Niežeby sa tak udržal pri živote, to nejde, ani to nesmie ísť, lebo sám čas neustále pokračuje, ale preto, že iba tak ho možno pochopiť. Okrem toho má vtedy čosi, z čoho môže sám seba odčítať, tak ako niekto odčíta

údaje na elektromere a plynomere. Ale nie, čas vôbec nechce pochopiť sám seba, to my ho chceme pochopiť. Sme odkázaní na tieto hovoriace návestia a tak na minulosť, inak nás z bezpečných miest v súčasnosti vykážu. A iba tak si sami môžeme v súčasnosti určiť miesta, inak ich nikdy nenájdeme! (Ak len nechceme, aby nám ich našli cudzinci alebo my sami, my, vtedy sami sebe odcudzení.) Dnes sa hovorí o minulosti. Nie, Dagerman má o minulosti prednášku. Nie, chyba! Je to opak prednášky, ktorú mal predniesť, a je to aj opak opisovania minulosti, opisuje sa totiž súčasnosť. Vtedy šlo o prítomnosť, a teda opak prednášky. Spisovateľ celkom jednoducho o niečom hovorí, a aby sa dalo rozumieť pomerom, o ktorých hovorí, predpokladá u poslucháča vlastné porozumenie. Dalo by sa povedať, že ho poslucháčovi predhadzuje ako akýsi tieň, do ktorého sa vstupuje napriek tomu, že tieň by mal vlastne dopadať dozadu. Existuje vlastné porozumenie pre všetko a všetkých, ako to vyplýva z pohľadu na túto stratenú generáciu Nemcov – a vlastne ide o viacero stratených generácií, ukazuje Dagerman, a pre každú generáciu (a každý detail v rámci nej) existuje vlastné porozumenie. Porcia vlastného porozumenia pre chlapca s tlstými lícami, ktorý má vlastný kúsok chleba s husacím sadlom (otec pracoval ako prokurátor pre nacistov a mohol si dovoliť kúpiť pekný statok, na ktorom teraz hospodári; no veru, to človeka uživí), a vlastné

pochopenie pre hladujúcich v odpojenom nákladnom vagóne, ktorých nevpustia do mesta – vzhľadom na záказы a toľké iné veci –, alebo porozumenie pre peklo v inom vlaku, preplnenom tak, že v ňom niektorí môžu stáť iba na jednej nohe a z batožinových polic sa im na hlavu sype zem z ukoristených zemiakov.

Dagerman je prameň – nie zurčiaci, ale celkom jednoducho tečúci –, pretože si nemôže pomôcť. Nie je dôležité, čo s touto vodou urobíme, no máme ju. Existuje. Či už to ľudia uvidia, alebo nie. Či sa v nej očistia, alebo nie. Existencia tohto prameňa neprináša príležitosť, aby sme niečo zakúsili, a tak vedeli, ale tu sa opisuje niečo, čo existovalo – nie na vode, pretože tak by sa to už dávno pominulo, ale na papieri. Ide práve o to údajne trpezlivé písanie (vždy som to vnímala ako čosi trpezlivé, netrpezlivý počítač príde až neskôr), áno, toto zapísané nemá svoj pôvod v prameni, ono JE prameňom a existuje iba preto, že existovalo niečo, čoho sa písanie stalo svedkom, bolo spísané kýmsi, kto sa tam sám nachádzal, a preto to môže právom predvádzať a vydávať (tak ako pôda vydáva vodu), svedčiť o tom. O minulosti možno svedčiť ako o súčasnosti prostredníctvom pozorovateľa, akým je Dagerman, ktorý ju videl a opísal; čitateľovi sa tak udeľuje nová vážnosť, stáva sa z neho strážca svedectva, ktorý sám minulosť videl a zažil. Tento prameň je nedeliteľný, to znamená, že ho nemožno deliť na nedôležitú a dôleži-

tú zložku a brať si z neho iba to potrebné. Platí totiž, že vďaka tomu dôležitému získava dôležitosť aj to nedôležité, pretože aj ono existuje a hlási sa o slovo: kolaborácia s nacistami pre kariéru, každodenné drobné udania v miestnej štvrti, obžalovaný tretej kategórie – z menej závažného činu – so svojím ťažkým detstvom a málom šancí v živote (potom však – čo znamená, že existovalo nejaké predtým – obžalovaný svoju šancu zbadal, tú skutočne jedinečnú šancu!). Takéto veci sa hlásia o slovo tak, že sa opisujú, ako to robí Dagerman. Ten vidí všetko, čo sa dá vidieť, zahrňa však aj to, čo nevidno, pretože, ako bolo povedané, nedôležité nie je nič, nič nie je príliš nedôležité, aby to neprinášalo to dôležité, o dôležitom rozhodujú práve nedôležité veci. Ak by sme nemali pisateľov svedkov ako Dagerman, možno by sme ani len nevedeli, že existuje svet s nejakým obsahom, pretože by sme mu nerozumeli. A ak človek nerozumie svetu, nevie ani, čo existuje, a nechápe, čo existencia vôbec znamená. Nejakú väčšiu hodnotu existencia spravidla nemá. Väčšiu hodnotu než existencia môže mať vrecko zemiakov či peceň chleba. Bez znakov na potlačenom papieri, ktorý sme dostali, a bez nejakého návodu, ako veci navzájom súvisia, by nás samých zo sveta vykázali. Nevedeli by sme, kam sa máme podieť, pretože by nám chýbalo návestie – a my by sme sa zaradili medzi odmietnutých.

ANNEMARIE

NEMECKÁ JESEŇ